

КОМПЛЕКСНЕ ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ, ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКЛАДАННЯ ПРИРОДОЗНАВСТВА В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

У статті розкриваються питання комплексного використання методів навчання, з метою підвищення ефективності викладання природознавства в початковій школі.

Ключові слова: метод навчання, методичні прийоми, навчально-виховний процес, природознавство.

Актуальність проблеми дослідження. Одним із основних напрямів в роботі сучасної школи є вдосконалення навчально-виховного процесу, а в цьому вирішальне місце належить ретельно продуманій, науково обгрунтованій системі роботи на всіх ланках освіти. В інтенсифікації навчального процесу велика роль відводиться вдосконаленню організаційних форм, в яких протікає навчальний процес а також методів і прийомів. Серед основних умов, які визначають ефективність викладання й учіння, особливе місце посідають методи навчання, адже вони безпосередньо формують і визначають характер взаємин педагогів і учнів, суттєво впливають на формування стосунків між ними.

Щоб методи навчання стали засобом творчої діяльності вчителя, необхідно усвідомити суть методу як дидактичної категорії: його характеристику (ознаки, структуру), різноманітність методів навчання (класифікація), критерії вибору і поєднання їх у кожній конкретній ситуації навчання молодших школярів. Від правильно обраного методу залежить мотивація, логіка пізнавального процесу, рівень усвідомлення і осмислення змісту, пізнавальна активність і самостійність.

Проблема поєднання методів у структурі уроку була об'єктом досліджень багатьох педагогів (А. М. Алексюк, Ю. К. Бабанський, І. Я. Лернер, М. І. Махмутов, В. П. Паламарчук та ін.). Проте, більшість учених розглядають головним чином лише загальні питання методики викладання природознавства, а проблемі оптимального поєднання методів у структурі уроку приділено недостатньо уваги. Тому, на нашу думку, проблема комплексного використання методів навчання в початковій школі загалом і на уроках природознавства зокрема є досить актуальною, ще не до кінця дослідженою, що й зумовило вибір теми: "Комплексне використання методів навчання, як засіб підвищення ефективності викладання природознавства в початковій школі".

Метою дослідження є підтвердження ефективності комплексного використання методів навчання та вміння їх практичного застосування на уроках природознавства в початкових класах.

Об'єктом дослідження є формування навчально-виховного процесу та управління ним.

Предмет дослідження – методи і методичні прийоми вивчення природознавства та ознайомлення дітей з природою.

Нами була висунута **гіпотеза** про те, що комплексне використання методів навчання підвищує ефективність засвоєння учнями знань з природознавства.

Відповідно до мети дослідження і висунутої гіпотези в процесі дослідження вирішувались наступні **завдання**: 1) проаналізувати психолого-педагогічну, дидактичну та методичну літературу з проблеми; 2) розглянути особливості взаємодії молодшого школяра з навколишнім світом; 3) опрацювати класифікацію існуючих методів навчання і дати їх загальну характеристику; 4) провести аналіз уроку і звернути увагу на комплексне використання методів навчання; 5) проаналізувати досвід роботи вчителів початкових класів.

Відповідно до мети і реалізації поставлених завдань застосовувались теоретичні та емпіричні **методи дослідження**: теоретичний аналіз дидактичної і методичної літератури, чинних навчальних програм і підручників з курсу "Я і Україна" для початкової школи; спостереження за навчально-виховним процесом початкової школи; анкетування; бесіди з учителями; тестування учнів; кількісний та якісний аналіз результатів дослідження.

Організація навчально-виховного процесу здійснювалась за допомогою поєднання різних методів і прийомів навчання у структурі уроку. Розглянемо сутність цього поняття більш докладно.

Метод (від грецького *methodos* – шлях до мети, спосіб пізнання явищ природи і суспільства) означає сукупність прийомів чи операцій практичного чи теоретичного засвоєння дійсності, і підпорядкованих вирішенню конкретних завдань. Таким чином, метод навчання – це спосіб взаємопов'язаної діяльності вчителя і учнів, спрямований на вирішення освітніх, виховних та розвивальних завдань, який полягає в передачі учням певних знань, умінь і навичок [5].

"Хороший метод, – як стверджував Ф. Бекон, – звільняє нас від випадковості; він все передбачає і не може помилитися. Метод – це той шлях, дотримуючись якого і сліпий не заблукає".

Отже, метод навчання – це спосіб цілеспрямованої взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів, яка включає управлінські дії вчителя (планування, організація, стимулювання, контроль, коригування, аналіз і оцінювання результатів) та навчально-пізнавальні дії учнів (засвоєння і застосування компонентів змісту

навчального предмета, самоуправління), що забезпечує освіту, розвиток і виховання особистості кожного школяра.

Кожен метод навчання складається з множини дидактичних прийомів, органічно поєднаних між собою в певну систему. В окремих методичних ситуаціях прийом може виступати як метод навчання, і, навпаки, метод може бути прийомом, тому що вони діалектично взаємозв'язані. Наприклад, бесіда – самостійний метод навчання, але коли вона епізодично використовується педагогом під час практичних занять, то виступає як прийом навчання, що входить до методу практичних дій. Метод і прийом можуть мінятися місцями. Свою назву той чи інший метод навчання отримує за провідним дидактичним прийомом, який використовується на даному занятті.

Найголовніше в педагогічній роботі вчителя – правильно дібрати методи і зуміти їх практично реалізувати. Методи навчання тісно пов'язані зі змістом, метою та завданнями предмета. Специфіка кожної дисципліни визначає коло методів, найбільш оптимальних для її викладання. Таким чином, природознавство, як предмет природничого циклу, вимагає разом з використанням загальнодидактичних методів навчання, використання також специфічних методів, характерних для цієї галузі знань, які забезпечуватимуть найбільш ефективне засвоєння учнями теоретичного та практичного матеріалу.

До кожного уроку з природознавства методи і методичні прийоми добиралися і компонувалися в єдине ціле. При підготовці до будь-якого уроку, з урахуванням навчально-виховних завдань і конкретних умов, ми визначали який із методів є основним і відіграє домінуючу роль у засвоєнні знань, а який – допоміжним.

Започатковуючи експериментальне дослідження (яке проходило на базі спеціалізованої загальноосвітньої школи № 99, м. Одеси, з учнями 3- 4 класів), ми, перш за все, виходили з того, що вибір методу буде тоді вдалим і оптимальним, коли за більш короткий навчальний час будуть отримані найкращі результати, що є одним із найважливіших завдань навчання. Спираючись на психолого-педагогічні дослідження, ми сформулювали загальні критерії щодо вибору та оптимального поєднання методів навчання на уроках "Я і Україна. Природознавство":

- провідна парадигма національної системи освіти;
- загальні і професійні цілі освіти, виховання і розвиток підростаючого покоління;
- провідні методологічні положення і засади сучасної загальної дидактики;
- особливості, зміст, методи і форми роботи конкретних освітньо-виховних систем;
- особливості змісту професіограми конкретного спеціаліста;
- особливості змісту і методики викладання природознавства та визначених його специфікою вимог до добору загальнодидактичних методів;
- відповідність принципам навчання (доступність, наочність, науковість, вікові та психологічні особливості учнів тощо);
- мета, завдання, зміст матеріалу та дидактичного задуму конкретного заняття;
- обмеженість часу на вивчення даної теми, розділу;
- рівень оснащення навчально-матеріальної та технічної бази;
- педагогічна майстерність учителя;
- методичний задум конкретного заняття тощо.

Класифікація на словесні, наочні, практичні методи деякою мірою є штучною, тому що ці групи тісно пов'язані між собою і не завжди можна встановити межі між ними, адже на уроці використовується кілька різних методів, оскільки вибір і оптимальне поєднання методів, прийомів і засобів навчання вирішують триєдину мету: навчальну, розвивальну, виховну [8: 128].

Проаналізувавши психолого-педагогічну, дидактичну та методичну літературу з даної проблеми ми виявили, що сьогодні поряд із традиційними методами, такими як бесіда, розповідь, демонстрація, екскурсії, практичні та лабораторні роботи, учені рекомендують використовувати елементи нетрадиційних методик: проблемно-пошукового навчання, методів активізації пізнавальної активності учнів, особистісно-орієнтованого навчання тощо.

Між різними методами існує органічний взаємозв'язок і взаємопроникнення. Керуючись принципом оптимальності при виборі методів, ми пам'ятали, що кожен метод орієнтований на розв'язання певного кола педагогічних завдань, але водночас сприяє вирішенню й інших. Звідси впливає необхідність оцінки можливостей кожного методу, знання його переваг і недоліків, вибору їх оптимального поєднання.

У процесі аналізу літератури і досвіду роботи вчителів ми дійшли висновку, що при проведенні уроків не можливо використовувати той чи інший метод окремо. Вони використовуються тільки комплексно. Наприклад, на уроці засвоєння нових знань доцільно використовувати бесіду та розповідь у поєднанні із демонстрацією або ілюстрацією. Урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок потребує використання методу вправ, тестів, контрольної, самостійної роботи.

Якщо матеріал складний, не пов'язаний з раніше засвоєними учнями знаннями, використовуються переважно словесні методи у поєднанні з проблемно-пошуковою роботою. За умови, якщо матеріал невеликий за обсягом і знайомий учням, застосовуються інтерактивні розминки із практичними методами навчання.

Була проведена серія уроків з комплексним використанням методів і прийомів навчання природознавства. Поряд із традиційними методами (словесні, наочні і практичні) використовувалися елементи проблемного, інтерактивного та особистісно-орієнтованого навчання; проводилися інтегровані

уроки; а також з учнями був розроблений та впроваджений у практику проєкт-узагальнення на тему "Зелений туризм".

Уроки з комплексним використанням методів навчання та проєкт були розроблені в рамках змістової лінії – Україна; Рідний край. У процесі роботи на уроці з природознавства демонстрація змінювалася бесідою і практичною роботою. Різні методи поєднувалися так, що переважав якийсь один або кілька методів. Наприклад, бесіда чергувалася з невеликою розповіддю або поясненням, пояснення – з демонстрацією або практичною роботою. При відборі наочних методів навчання поєднували натуральні і образотворчі наочні засоби та посібники.

Поряд із словесними методами навчання рівноцінне значення отримували як наочні, так і практичні методи, оскільки основою педагогічного процесу є не самі методи, а їх система, методи навчання, за допомогою яких досягаються очікувані результати, залишаючись принципово однаковими, нескінченно варіюються в залежності від різноманітних обставин і умов реалізації педагогічного процесу.

Глибоке розуміння напрямів навчання і виховання, знання наукових засад пізнавальної діяльності дитини, урахування анатомо-фізіологічних і соціально-психологічних особливостей розвитку особистості, урахування міжпредметних зв'язків – це фундамент, який дозволяє забезпечувати системний підхід до навчання [5: 72].

У змісті кожної теми з природознавства існує ієрархія елементів власне предметних знань, а отже, їх засвоєння зумовлює не одну дидактичну мету – засвоєння, а кілька, які визначаються за логічною схемою власне предметного змісту. Кожна з них досягається різними методами, оскільки різна форма елементів знань, різний їх зміст, різні за якістю і обсягом опорні знання, уміння і навички учнів.

Наприклад, за методикою розробленою Т.М. Бай-барою [1: 72] на етапі засвоєння знань, умінь і навичок проводився урок за темою "Гірські породи. Корисні копалини" (3 клас) під час формування елементу знань змісту теми – уявлення про кам'яне вугілля.

З урахування поступового нарощування обсягу і змісту понять ми вмотивовано урізноманітнювали вибір методів і прийомів навчання, щоб забезпечити взаємозв'язок усіх його функцій. У формуванні умінь, способів дій, навичок провідними виступили практичні методи (вправи, дидактичні ігри, досліди) у поєднанні з поясненням, узагальненням. Важлива умова ефективності поєднання методів і прийомів навчання — достатній вибір засобів організації самостійної роботи (зошити з друкованою основою, диференційовані картки, малюнки, схеми тощо).

Таким чином, розв'язуючи проблему вибору і поєднання методів у системі уроків і на окремому уроці, ми намагалися створити найкращі можливості для активності школярів на всіх етапах опрацювання навчального матеріалу: сприймання, осмислення, усвідомлення, закріплення, застосування на практиці та узагальнення. У виборі і поєднанні методів навчання враховувалися провідна мета вивчення матеріалу, рівень підготовленості учнів, наявність навчального обладнання.

У процесі формування знань про людину на уроках природознавства ми також поєднували різні методи і методичні прийоми, зокрема щоб сформувати в учнів знання про людину, актуалізувати їхній життєвий досвід, наявні знання ми використовували фронтальну бесіду. Така методика проведення актуалізації опорних знань учнів дає змогу спираючись на власний досвід школярів, визначити, що учні знають про той чи інший об'єкт (явище), який зміст у нього вкладають; коло питань, які є для них цікавими.

На етапі вивчення нових знань, організовуючи сприйняття учнями навчального матеріалу ми враховували, що сприйняття – це відображення в корі головного мозку наочних образів, предметів та явищ навколишнього світу в результаті їх безпосередньої дії на аналізатори людини. Тому ми поєднували взаємодію зображувальних засобів наочності з образним викладом навчального матеріалу. Адже точне й образне слово вчителя здатне замінити натуральну чи зображувальну наочність, збудити думку учня, спрямувати і уточнити спостереження запропонованих наочних засобів.

Відомо, що якщо сприйняття учнів на уроці не організовано належним чином, то процес осмислення відбувається стихійно. У цьому випадку одні й ті ж предмети чи явища у свідомості різних учнів відбиваються неоднаково, викликають різні образи. Це пояснюється такими причинами: зміст особистого досвіду учнів різний; сприйняття завжди має вибірковий характер, тому учень виділяє в матеріалі саме те, що цікавить особисто його; кожний предмет включає в себе багато різноманітних ознак, особливостей, деталей і може розглядатися з кількох боків і з різних точок зору.

Виходячи з вищесказаного, на етапі закріплення знань використовувалися різноманітні завдання, за допомогою яких з'ясували, чи може учень назвати всі ознаки, які складають зміст явища.

Наприклад фрагмент уроку "Звідки пішла назва Тернопіль?"

У давні часи існувало селище Топільче, але забігали туди татари, шаблею та вогнем знищили Топільче дощенту. Довго там ніхто не селився, а родючі ниви заросли тереном. І стали називати ту місцевість Терновим полем.

Через якийсь час знову прийшли сюди люди і розбудували оселю на Терновому полі.

- А звідки ви будете, дядьку? – запитували в сусідніх селах.
- Ми — з Тернового поля.
- Звідки, звідки? – допитувалися.
- Та з Тернополя.

Так і пішла назва Тернопіль.

VII. Підсумок гри-подорожі.

- Закінчується наша подорож. Що нового ви дізналися, подорожуючи Україною? На якій станції було найцікавіше? Про що б ви хотіли довідатися більше?

VIII. Домашнє завдання. Прочитайте легенди про походження назв міст і сіл. Дослідіть походження назви нашого міста.

Під час розробки і проведення уроків, ми комплексно використовували методи навчання на уроках природознавства, детально опрацювали кожен тему, дібрали цікавий матеріал, використовуючи досвід провідних учителів, педагогів-новаторів. Під час проведення уроків поєднували розповідь з бесідою, використовували різноманітні досліди, ігри, ілюстрації, методи інтерактивного навчання, проблемно-пошукового навчання, розвитку критичного мислення, розвивального навчання, особистісно-орієнтованого навчання.

По завершенні формувального етапу експерименту, для перевірки рівня засвоєних знань учням були запропоновані тривірневі тестові завдання. Окрім питань пов'язаних зі змістовною лінією Україна; Рідний край до тесту були включені питання з раніше вивчених тем.

Результати тестування показали, що 75% учнів впорались із завданнями I і II рівнів. Деякі учні не змогли правильно відповісти на запитання, які стосувалися раніше вивчених тем, але з питаннями до тем, що вивчалися за допомогою комплексних методів навчання практично ні в кого з учнів не виникло труднощів. Із завданням III рівня впорались лише 50% учнів. Це, насамперед, пов'язано з тим, що дітей не привчають до висловлювання своєї думки, у них не сформовані навички зв'язного мовлення. Але, порівняно з попередніми результатами (27%) можна вважати, що це є позитивне зростання, зумовлене використанням методів навчання в комплексі.

Про правильний добір методу навчання свідчить характер діяльності та взаємовідносин учителів і учнів, глибина і міцність набутих знань, навичок, умінь і також те, якою мірою вони викликають пізнавальну, емоційну і практичну активність учнів та формують у них мотивацію учіння.

Таким чином, можна зробити висновок, що комплексне використання методів навчання позитивно впливає на засвоєння учнями знань з природознавства. Отже, застосування вчителем усього набору методів навчання у їх численних комбінаціях і поєднаннях забезпечує високу ефективність навчання і розвитку школярів. Взаємодія і взаємозв'язок методів навчання виявляються за єдності завдань і змісту навчання. Провідна роль завжди належить учителю, а успішність навчального процесу залежить від того, наскільки аргументовано, доцільно і майстерно він застосовує конкретні методи навчання. Проведене нами теоретико-аналітичне дослідження підтвердило висунуту нами гіпотезу про те, що комплексне використання методів навчання позитивно впливає на засвоєння учнями знань з природознавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Байбара Т.М.* Методика навчання природознавства в початкових класах / Т.М. Байбара. – Київ: "Веселка", 1998.
2. *Біда О.А.* Структура і методика інтерактивного уроку / Біда О.А. // Початкова школа. – 2007. – №7. – С. 17-18.
3. *Біда О.А.* "Я і Україна" та сільськогосподарська праця: методика викладання (теоретичні основи) : навч.-метод. посіб. / Біда О.А., Прокопенко Л.І., Бучакова Л.О. – Черкаси: Вид-во ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. – 2007.
4. *Вербицька О.* Інтерактивні методи навчання предметів природничого циклу / Вербицька О. // Початкова школа. – 2007. – №6. – С. 25-27.
5. *Жижко І.* Методи навчання – передумова інтелектуального розвитку особистості / Жижко І. // Рідна школа. – 2002. – С. 72-76.
6. *Липова Л.* Комбінування методів навчання при вивченні природничих предметів. – Рідна школа. – 2001. – С.47-49.
7. *Пацанюк О.К.* Форми, методи, засоби навчання на початку XXI ст. / О.К. Пацанюк // Рідна школа. – 2004. – С. 53-54.
8. *Савченко О.Я.* Сучасний урок в початкових класах / О.Я. Савченко. – К.: Магістр-S, 1997. – 148 с.

Подано до редакції 18.06.12